

EN 80-ÅRINGS BARNDOMSMINNEN FRÅN HÖGBO.

Berättade för familjekretsen.

Det var år 1858 i medio av juli. Vi småflickor från början av 50-talet gingo i stor spänning och undrade om rosorna skulle hinna slå ut till den 18, ty då var "Fredriks-dagen", och Tilda Hedlund hade lovat, att vi skulle "få stå i tablå". Mamma ville gärna finna på något festligt för att förströ Pappa i hans grubbel om Bessemerstålet, som upptog honom jämt. Själv sade han dock, att den dagen tänkte han ovillkorligen vara på Edsken för en viktig stålblåsning. Men så kom brev från hans gamla vänner Pehr Murén och Carl Sehlberg i Gävle, att de ville komma till Högbo och fira hans namnsdag, och då måste han slutligen giva vika för alla våra böner efter att ha givit sina instruktioner till Edsken.

Dagen blev en strålande vacker och rosorna blommade verkligen. Papiljotterna revos ur håret och klädda i tarlatan och rosor svävade genierna upp på pediestaler och kommoder klädda med vita dukar. Jenny glömde inte att slå upp de sköna Elfstrandska ögonen, där hon stod med guldkorset mot axeln. Märta stödde sig på hoppets ankare, och Elisabeth siktade med Amorbågen och hade tarlatansvingar på ryggen. Vad de andra flickorna framställde har jag intet minne av. Allt gick så bra utom att en sopskyffel med bengalisk eld råkade stickas fram framför björkarna! Åskådarna voro rörda, Tilda svettig och lycklig, oaktat den retsamma sopskyffeln.

Tablåerna och middagen vore över, aftonen var vacker och varm och herrarna promenerade i allén nedåt smedjan. Jag var ju bara fem år, men att jag minnes denna dag så väl, beror på att jag som barn så ofta hörde talas därom, kanske mest av den svärmiska Tilda Hedlund. Jag ser så tydligt för mig de tre herrarna, Pappa litet tyst och förströdd, vännerna på ömse sidor språkande och angelägna att förskingra den oro som låg i luften. Då --- kom en pojke springande. från Jädra station med ett telegram. Pappa bröt det ivrigt --- från Edsken --- "stålblåsningen väl lyckad" stod där.

Det var en tändande glädjeblixt, som hastigt spred sig, och alla jublade, fast knappast någon ännu kunde tänka sig vad budskapet innebar. Ett sällskap tyska musikanter uppträdde, anmodades att spela dansmusik, och ungdomen dansade på ängen. Allt var ljusa förhoppningar.

Längre fram i tiden hörde jag pappa tala om den lyckade lösningen av stålblåsningens gåta. Han hade flera gånger sökt att finna den genom att öka blästertrycket i convertern, men en natt slog det honom som en uppenbarelse, att det ej var "lufttrycket" utan "luftmängden" som skulle ökas. Alltså att lufthålen i converterns botten skulle vidgas. Detta meddelade han till Edsken åt sina trogna medhjälpare där, Lundvik och Carl Petter Lindberg, och det var resultatet därav, som nu den 18 juli visade sig. Det var en mycket betydelsefull blåsning, ty den skulle säkerligen ha blivit den sista. De föregående försöken hade visat sig ojämna och dåliga, och nu var Jernkontorets anslag förbrukat.

Kanske denna natt då Pappa hade sin "uppenbarelse om stålet", var en av de "tre sömnlösa", som Mamma sade sig ha räknat; han hade annars alltid en utmärkt sömn och den lyckliga förmågan, att när han kom hem, kunna slå ifrån sig bekymren och vila sig i en glad familjekrets.

Dagen efter reste Pappa till Edsken för att göra en kontrollerande stålblåsning och hemkom nästa söndagsmiddag. Härom berättade mig på ålderdomen godsägare Carl Larson på Kyleberg såsom sitt stoltaste ungdomsminne. Han var på den tiden "Rättar-Kalle" på Högbo, sedermera verkmästare och ingenjör på Sandviken. Pappa kom som sagt från Edsken på söndagsmiddagen med en stålbit, som skulle provsmidas; mästernsmeden Lindholm låg och sov, den alltid vakne, pigge Kalle skickades att väcka honom; Kalla skötte blåsbälgen och Pappa och gubben Lindholm smidde ut det första lyckade bessemerstålet i världen i övre Hammaren, vars gamla stenmurade byggnad ännu står kvar på Högbo. Detta skedde alltså den 25 juli 1858.

Nu började för gamla Högbo en märklig tid då Högbo bolag bildades. Utlänningar kommo hit i synnerhet från England för att studera stålet, och från utlandet införskaffades i början skickliga

yrkesarbetare för härdning och smidning, ehuru jag tror, att Pappa snart fann att Högbo-smeder varo lika användbara. De gamla stångjärnshamrarna räckte inte till, ett par knipphammare sattes upp, och invid den förut nybyggda ångsågen uppsattes en ånghammare, som sedermera flyttades till Sandviken, där den nu är den allra minsta.

För Mamma blev det också en arbetsam tid i det gamla huset, med iskällare och matkällare i kyrkbacken och vinkällare under "andra byggningen" (Planska herrgården), men ändå var det glatt.

En inspektor, Alexander Öhman, var anskaffad för hamrarna. För honom påbyggdes en våning ovanpå kontorsbyggnaden, då han gifte sig 1857. Lantbruksinspektoren Carlqvist bodde i ett annat hus ovanpå mejeri och tvättstuga, som senare flyttades till Sandviken.

Men snart visade det sig, att Högbo bruk inte lämpade sig för storindustri. Det var för avsides och för trångt. Man såg sig om efter en ny plats, och en sådan fann man på en utmark, som Högbo ägde via den del av Storsjön som kallades Sandviken. Där gick Gefle-Dala Jernväg igenom, och dit kunde en kanal grävas från Jädraån. Läget var lämpligt invid sjön för att frakta kol och malm från Årsunda.

Jag har hört en person fråga Pappa, varför han ej sökte sig till ett ställe där han kunde få vattenkraft, och Pappa svarade: "Jag bygger inte för vattenkraft, ty jag har sett nog av gamla hammare, som fått stå månadsvis för vattenbrist --- jag bygger för ånga, och det är gott att ha Gefle hamn i närheten. Vatten få vi nog genom kanalen".

Pappa var ju ej fackman, men det fanns ju sådana att anlita, och kostnadsförslagen blevo lovande. Det har sagts om honom, att "om Göran Fredrik Göransson varit fackman, hade han aldrig arbetat med bessemermetoden; men nu trodde han fullt och fast på den, och det var vad som bar honom framåt, och gav honom förmågan att skåda bortom svårigheterna mot målet". Den enda fackman, som uppmuntrade honom, var professor Eggertz.

Och så börjades med frejdigt mod kanalgrävningen i mars 1862. Massor av folk strömmade till från alla landets kanter. Grävningen sköttes med skottkärror på brädgångar. I kanalbankarna gjorde sig arbetarna jordkuler med bäddar av granris, och där fanns snart både Dalsland, Lappstaden (Loppstaden?) och Lusenhamn. Den s.k. Bredkanalen bildades först 1869, på så sätt, att kanalen uppdamades, och en brädvägg uppsattes i botten, som, när vattnet släpptes på, förde strömmen mot ena kanalsidan. Stora stycken av den fina sandbanken rasade härvid och fördes av strömmen ut i sjön. Det var ett mycket omtyckt nöje att från andra stranden stå och övervaka raset, som upprepades några gånger. Konsuln, Pappas vanliga benämning, övervakade arbetet strängt och stötte ibland med käppen i kärrorna, ty det hände nog, att det fanns dubbla bottnar, så att det endast blev halva lass. Det var nog en del tämligen oregerliga arbetslag, och hotelser åt honom för mörka kvällar, då han reste hem till Högbo, saknades ej, men på det hela taget hade han ett gott sätt med folket, så att de beundrade och älskade honom. Familjen bodde kvar på Högbo, där hans trogna maka om kvällarna satt och väntade för att få höra vagnen rulla över bron i allén, något som hon ofta sade, att hon hörde en stund, innan han kom. På henne vilade fortfarande ett drygt arbete med den stora familjen och alla resande, som kommo och nödvändiggjorde ett extra hushåll i Sandviken. Men alltid gladdes hon åt hans hemkomst, och lugnet på Högbo gjorde honom gott. Det behövdes, ty oro och bekymmer hade han i fullt mått.

Järnvägens banvaktstuga ombyggdes till kontor. Nere vid Storsjöns strand reste sig snart en masugn och en rostugn, en stående ugn för stålblåsning, ett tyresverk och från England hemfördes en ånghammare, vars storlek var ett under för Sverige, men den hade ej länge arbetat förrän pistonstången brast, och i Sverige kunde ingen sådan tillverkas; det dröjde ett halvt år innan en ny kom från England --- ett dyrbart halvår för den unga anläggningen. Men när den nya stången kom, var en pistonstång det första som smiddes, som väl var, ty den nya brast också snart. Den hemsmidda däremot höll i årtal, ja, jag säger som gamla sagor: "om den ej dött, så lever den än". Även ånghammarens grundplåt brast.

Man får heller inte tro, att den nya metoden genast övervann alla svårigheter, som höra nybörjare till; jag minns den första stålblåsningen, som skulle visas för en del intresserade vänner från Gefle och då vi barn för första gången fingo vara med och se. När blåsningen just kommit igång, lyfte sig den övre delen av ugnen och tackjärnet började ”koka över”. Häftiga rop ”ut, ut” hördes, och vi barn tumlade över varandra mellan bruklådor och slaggstensgötar. Det var vår första sensation av livsfara! Sedan tror jag, att de rörliga ugnarna snart byggdes.

Kanalen visade också hur föga man kan lita kostnadsberäkningar. När man hunnit till Stormuren, var där jäslera i botten, som flöt ihop allteftersom det grävdes, och slutligen måste man påla hela vägen. På detta sätt smälte kapitalet ihop och blev svårt att förnya. 1864 inställde bolagets förlagsman Johan Holm sina betalningar under trycket av en svår ekonomisk kris, och detta ökade svårigheterna i hög grad. Pappa for till England för att försöka bilda ett engelskt-svenskt bolag, och det väntades med oro på resultatet. Slutligen kom brev, att han skulle komma hem, och här hemma uppfattades det, som att han hade lyckats, och Högbo beslöt att fira hans hemkomst. Det var i dec. 1865. Under trädgårdsmästare Hanssons ledning uppbyggdes en äreport på gården med ett ”Välkommen” i transparang. Pappa skulle komma åkande från Stockholm på natten. Trädgårdsmästaren åtog sig att hålla vakt uppe på kullen, för att så snart släden syntes skjuta av sin lilla kanon och varsko de väntande. Aldrig glömmer jag denna väntans natt, och hur jag ytterst sömnig låg på en soffa, rädd att somna för hårt, medan syskonen höllo sig vakna med kortspel. Klockan halv ett ljöd signalskottet, och när Pappa åkte in på gården var transparangen tänd och folket på gården och familjen på trappan hurrade. Pappa tackade glatt överraskad, men när han kom in i förstugan, och Mamma löste av honom resskärpet utanpå tulubben, sade han mycket allvarligt: ”Hur du kan ställa till, Betty! Det var ingen säkerhet i England, och vid detta laget ha alla planer gått om intet.” Vilken kalldusch vi fingo!

Hustrun till en av hans affärsvänner i England, fru Kleman (dotter till Lars Johan Järta) hade dock förklarat att han inte kunde resa hem utan julklappar, och hade för hans räkning köpt flera dyrbara saker som aldrig skulle ha fallit honom in. Mamma fick en mycket fin sälbisampäls och sidentyger till henne och döttrarna. Kappan fick Mamma aldrig begagna, den passade ej för henne under för handen varande oroliga tider, och kom syster Josefine till godo, när hon gifte sig.

Slutligen kom den sorgliga dag 1866, då Mamma samlade hela hushållet i salongen och läste upp ett brev från Pappa, vari han meddelade att konkurs var oundviklig. Vad jag mest minns ordagrant av brevet är den passus, där Pappa skrev: ”mest sörjer för de gamla, som genom sin tillit till mig skola mista sina pengar”. Då brast jag i gråt med de andra!

Så var det då slut med Högbo bolag. Det var mycket bekymmersamt för de många bruksarbetarna under stilleståndet för konkursen, i synnerhet som det var missväxt och nödår. Mina två äldsta bröder, Henrik och Ernst Göransson, som mognat under orosåren, och inspektoren Öhman begärde av konkursmassan att få arrendera verket och skaffa folket arbetsförtjänst. Det fingo de, och det slog så väl ut, att det skaffade dem själva en bra grundplåt för framtiden. Pappa hjälpte dem, men ville ej taga någon vinst, utan hans fjärdedel avsattes till en fond, varur hans skulder betalades. För egen del var han ytterst sparsam. Familjen var ju ej blottställd, ty vår morfader, grosshandlare Sehlberg, som dog 1865, var en ”försiktig general”, han hade ej riskerat några pengar på Högbo, och hade testamenterat vår mors arvslott till hennes barn, med rätt för Mamma att, så länge som hon levde, åtnjuta räntan därav.

Hösten 1867 flyttade mina föräldrar till Sandviken. En arbetarbostad – den andra bostadsbyggningen i ordningen på Sandviken, sedermera flera gånger tillbyggd; den första byggningen var kassör Björkmans; därefter nybyggdes Storgatan - iordningställdes nödortflligen för dem efter ett par engelska förmansfamiljer. För mamma var det mycket påkostande att lämna Högbo och flytta till Sandviken som hon tyckte var ”ett amerikanskt nybygge i urskogen” utan ett enda lövträd bara med de smala vajande tallarna och uppriven sandmo att gå på. Som tröst fick hon en liten rund blomrabatt utanför sitt arbetsfönster, och sedermera nedflyttades hennes lilla växthus från Högbo. Kanalbankarna lågo höga med den allra finaste skrivsand, som vid blåst rykte som moln, så att alla människor fingo

ont i ögonen. Efter misslyckade försök att beså dem måste man slutligen köra på lera för att helt täcka dem. Pappas omsorg och synnerliga nöje blev att plantera lövträd. Hela hans intresse hade nu överflyttats till Sandviken; han brukade säga: "tala om Högbo! Högbo ligger i en grop, vänta bara till dess Sandviken blivit färdigt, då skall ni få se på annat:" Och så tog han trädgårdsmästare Hansson till hjälp och utstakade Storgatans förlängning från stallet ända upp på åsens krön och där planterade de några lönnar. Där skulle i tidernas fullbord bli en vacker disponentbostad! Men – inte ens vägen blev byggd efter hans död.

De med Högbo förenade egendomarna Edsken, Nyköpings verkstad, Garpenberg (delvis) och Sandviken såldes på auktion den 12 maj 1868. Familjen Göransson fick Sandviken på hand av Gefle-Dala Hypoteksförening och lyckades efter stora svårigheter och med god hjälp av Pappas vänner Murén och Michaeli att i sista timmen bilda Sandvikens Jernverks Aktiebolag med P. Murén som ordförande. Pappa kände smärtsamt det misstroende mot honom, som låg under svårigheterna och lovade att ägna det nya bolaget sina tjänster utan att vara i styrelsen och begära någon lön. När Murén dog invaldes han dock i styrelsen. Och nu kan man säga, att, mänskligt sett, Sandviken står på säkra fötter, och hela samhället har nått en utveckling, som vida övergår pappas dock så stora förhoppningar. Företaget står fortfarande under Göranssons ledning.

På gamla Högbo blev allt tyst och stilla efter skilsmässan från Sandviken. De gamla stångjärnhamrarna tystnade och så småningom idkades endast jordbruksskötsel. De stora skogarna, om skövlats bra nog för Sandvikens räkning, växte åter till, och därmed drog oskogsjobbarna hit. Ägaren, familjen Lundeberg, ville sälja egendomen och utbjöd den till min man, Tord Magnuson, som år 1913 köpte Högbo --- jag tror till stor del för att rädda den gamla gården för skövling. Från 1920 till 1929 bodde vi här i stor trevnad, men nu är jag ensam i stora huset, som jag kan tacka honom och stålet för, och innerligt tacksam känner jag mig på gamla dagar, --- den enda kvarlevande av dem som voro med på Högbo den 18 juli 1858.

Den 6 juni 1933 satt jag på balkongen och såg en lång rad sjungande bergselever ledande glada tärnor med min sondotter i spetsen komma ut från impromptu-dansen i det gamla huset och göra en lov genom parken och trädgården. Slutligen stannade de nedanför balkongen, där jag satt, och sjöngo några vackra sånger och hurrade. På balkongen sutto litet senare också deras professorer Kalling och Wallquist jämte några "beprovade män" från Sandviken, som jag skulle vilja kalla "stålets tjänare", och vi hörde andäktigt de ungas sång och en återkommande refräng:

"Hur vi än sträva,
Glädjen skall leva
Alltid bland järnets och gruvornas män",

och det befanns, att 75 år förflutit sedan 1858.

Elisabeth Magnuson
f. Göransson
Juni 1933

*Not. Inscannat 2008 av Jan Krey, bokstavstroget återgivet. Kursivt stycke är tillagt ur en tidigare utgåva.
Not av Tord Magnuson Krey: Nedskrivet med anledning av Bergsteknologernas övningar i Sandviken våren 1933.*